

ALPKAN BİRELMA
Ekmek ve Haysiyet Mücadelesi

ALPKAN BIRELMA 1981 yılında İstanbul'da doğdu. 2001 yılında İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun oldu. 2005 yılında tamamladığı Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'ndeki lisans eğitiminden sonra aynı üniversitedeki Atatürk Enstitüsü'nde yüksek lisans yaptı. Halen aynı enstitüde doktora programına devam etmektedir. Farklı üniversitelerde yaptığı asistanlık ve okutmanlık görevleriyle geçimini sürdürmektedir.
alpkan.birelma@gmail.com

İletişim Yayınları 1966 • Araştırma-İnceleme Dizisi 331

ISBN-13: 978-975-05-1434-0

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Seda Mit

KAPAK FOTOĞRAFI Handenur Pekiner Adıyaman

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALPKAN BIRELMA

Ekmek ve Haysiyet Mücadelesi

Günümüz Türkiye'sinde
Üç İşçi Hareketinin
Etnografisi

İçindekiler

TEŞEKKÜR	9
-----------------------	----------

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: MAKSAT VE TEORİ.....	11
Thompson'ın kıymeti	14
Thompson'ın eksikleri; Scott, Chakrabarty ve Dirlik'in katkıları.....	17
Faillik ve öznellik kavramları	21
Teorik derdim	23
Neden kolektif işçi mobilizasyonları?	25
Çalışma sosyolojisi literatürü	27
Toplumsal hareketler literatürü	30
Toplumsal hareketlerde duygular	35
Yöntem	39
Türkiye'deki emek mücadelesi çalışmaları.....	40
Bitirirken.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

MÜCADELELERİN YAPISAL BAĞLAMI.....	49
Küçük üreticiliğin gerilemesi: İşçileşme ve işsizleşme.....	51
Güvencesizleşme	57

Ücretlerin düşmesi.....	63
Sendikaların ve emek hareketinin düşüşü	69
Bitirirken.....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORPAK: MOBİLİZASYONU TÜKETEN

SENDİKALAŞMA “BAŞARI”SI.....	81
Mobilizasyonun bağlamı.....	85
<i>Fabrikadaki işçi mobilizasyonu mirası</i>	85
<i>Fabrikadaki sosyal ilişkiler ve “serbestlik” imkânı</i>	89
<i>İşçiler arasındaki temel gruplaşmalar ve sosyal sınırlar.....</i>	94
Mobilizasyonun oluşumu ve yükselişi.....	100
2006-2007’deki mobilizasyonun oluşumu.....	100
Mobilizasyona katılımda sosyal ağların önemi	107
İşten atılmalar, eylemler, yürüyüşler ve bir başarı.....	110
Zafer, güven ve birlik hissiyatı.....	118
Sendika şube başkanının değişen tutumu ve yükselen eleştirelilik.....	122
Mobilizasyonun düşüşü	125
<i>İkinci aşama: Sendikadan uzaklaşma ve arayışlar.....</i>	125
<i>Son aşama: Çıkkırsızlık ve sürünceme.....</i>	131
<i>Mobilizasyonun düşmesi sonrasına kuşbakışı.....</i>	137
Değerlendirme.....	143

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DALTEK: FABRİKA İŞGALİNDEN

SENDİKADAN TOPLU İSTİFAYA	153
Mobilizasyonun bağlamı.....	154
<i>Çalışma koşulları ve sendikalaşma iradesinin ortaya çıkışı.....</i>	154
<i>Fabrikanın bazı bölümlerindeki yoğun işçi dayanışması.....</i>	165
<i>İki yıl süren “yasal süreç” ve düşük yoğunluklu mücadele.....</i>	171
Mobilizasyonun yükselişi ve işgal ile zirveye varışı.....	174
<i>İşgale giden yol.....</i>	174
<i>İşgal.....</i>	179
<i>İşgalin kırılması</i>	189

İşgalin ve mobilizasyonun düşüşü sonrası.....	194
Değerlendirme.....	201

BEŞİNCİ BÖLÜM

ROVMAN: İŞÇİLERİN VE SENDİKANIN BAŞARISI - BİR ZAFERİN HİKÂYESİ	207
Mobilizasyonun bağlamı.....	209
Çalışma koşulları	209
Altsektör ve mesleğin genel durumu	210
Rovman'daki çalışma koşulları.....	211
Rovman'daki işçi mobilizasyonu mirası.....	215
Bölümdeki sosyal ilişkiler	220
Sosyal ilişkilerde yaşanan dönüşüm	225
Birinci raunt.....	230
Ekim 2009 eylemi.....	239
Ara dönem	245
D bölümündeki işçi dayanışmasının seyri.....	247
Rovman'daki diğer bölümlere ulaşma gayreti	257
Başka işyerlerinin D bölümlerine ulaşma gayreti	260
Sonuç	266
İkinci raunt	267
İkinci raunda doğru.....	267
İşçilerin iş yükünün artmasına dair algısı.....	270
Çadır dönemine giriş	276
Mücadelenin mevzileri.....	281
Zorluklar ve hissiyatlar	286
Maddiyat.....	287
Eşlerin ve akrabaların tepkileri	290
Fabrikada çalışan işçilerin örgütlenmesi.....	296
Çadırdaki sorunlar.....	300
Son dönemeç.....	302
Değerlendirme.....	307

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ: MUKAYESE VE DEĞERLENDİRME	313
Bağlamların mukayesesi	316
Süreçlerin mukayesesi	321
Mücadelelerin öznel sonuçlarının mukayesesi	327
Bitirirken	333
KAYNAKÇA	345

TEŞEKKÜR

Asım Karaömerlioğlu'nun sosyal bilimci olmamda ve bu araştırmanın ilk adımı olan yüksek lisans tezimde çok emeği geçti. Nadir Özbek beni bu kitabın teorik çerçevesini oluşturan fikirlerle buluşturdu, doktora dönemimde desteğini hiç esirgemedi. Ayşe Buğra, Cengiz Kırılı, ağlar Keyder, Zafer Toprak ve Nazan Üstündağ'ın bu kitapta izleri fark edilecek çok Şey ğrendim. Faik Gür'ün dostluğu, desteği ve fikirleri çok kıymetliydi. Yıldırım Őentürk bu kitap surecinin başlamasına vesile oldu. Tanıl Bora uzaktan sevdiğimiz bir yazardan, bir anda bir "abi"ye dnuşuverdi. Bu çalışmadan bir kitap, benden bir yazar çıktıysa onun efsunlu teşviki sayesinde. Osman, M. Emin ve Alperen metinle haşır neşir oldular, toplarladılar, katkı koydular. İlknur metnin bir bölümünün tashihini kotardı. Emre reisle burada anlatılan hikâyeleri büyük oranda birlikte yaşadık, yoldaşluğı olmasa olmazdı. Rovman mücadelesine birlikte omuz verdiğimiz yol arkadaşlarım, onlar kendini biliyor, hepsine selam olsun. İnsan annesine ve babasına nasıl teşekkür edebilir ki? İkisinin olağanüstü desteği, sabrı ve sağladığı hürriyete müteşekkirim. Ayşe'yle sadece gönüllerimizi değil, zihinlerimizi ve gayretimizi de uzun bir zaman önce mühürledik birbirine. En az benim kadar emeği var bu kitapta.

Ama en çok, hikâyelerini aktardığım güzel insanlara teşekkür ederim. Özellikle Mustafa, Nizam, Hasan, Veysel, Mesut, Osman, Selami, İsmail, Nuri ve Serkan'a... Onlardan çok şey öğrendim. Ve Allah ömür verdikçe, daha yürüyecek uzun bir yolumuz var.

* ✨ *

Bu kitabın doktora tezime konu olan Rovman bölümünün araştırması Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri İdari Koordinatörlüğü'nün 6340D numaralı proje desteği ile yürütülmüştür.

GİRİŞ: MAKSAT VE TEORİ

Beni bu kitapta anlatacağım mücadelelere çeken ve bu kitabı yazmaya iten şey tanıdık bir ahlaki-siyasi¹ (etikopolitik) kaygı idi: Zulüm ve adaletsizliğe karşı olmak ve bunların ancak mücadele ve hak arayışları ile adalete ve eşitliğe doğru evrilebileceğine inanmak. Bu kaygının peşinden emek ve sınıf meselelerine varmam ise, dünyamıza en az iki yüzyıldır hâkim olan ve kapitalizm adı verilen iktisadi sisteme yönelik eleştirel düşüncelerden etkilenmem sonucunda gerçekleşti. Kapitalizmin bugün toplumun geniş emekçi kesimleri için ne anlama geldiğini, nasıl deneyimlendiğini uzun uzun anlatacağım ilerleyen sayfalarda, neden böyle bir eleştirellik vardığım açıklığa kavuşacaktır zannediyorum. Harootunian'ın özlü ifadesinde belirttiği gibi “sermayenin kendi kuralları dışında hiçbir kural tanımayan” kapitalizm öyle bir süreçtir ki “hiçbir zaman kelimenin gerçek anlamıyla gelişme sonucunu doğurmaz çünkü her zaman eşitsizlik ve eşitsiz değişim biçimleri üretir” (2004, 122).

Kapitalizm koşullarında toplumun geniş kesimleri, sermayeyi elinde bulunduran dar bir kesime tabi hale gelir. Kapitalizm sirayet ettiği her yerde büyük sermaye ile küçük sermaye, her

1 Pek çok kişinin farklı şekillerde kullandığı bu önemli kavramı ben Benjamin'e ve ondan referansla kullanan Harootunian'a (1996, 66) borçluyum.

türlü sermaye ile emek gücünü satan sermayesizler arasındaki ayrışmayı, sınıflaşmayı, eşitsizliği ve hiyerarşiyi kurar, yeniden örgütler ve perçinler. Bireysel yukarı mobilite imkânı her zaman mevcuttur, zaten kapitalizmin meşruiyetinin ve dinamizminin ana kaynağı da budur. Ama eşitsizlik kapitalizmin motoru olduğu için yukarı çıkanın birilerini aşağı itmesi gerekir. Bu aşağı itmeyi ille de bir yoksullaştırma, mülksüzleştirme olarak anlamamak gerekir. Bu aşağı itme, sürekli değişip dönüşerek yeniden kurulan, dolaylı ya da doğrudan sömürüyü içeren, bir tarafı diğer tarafa kullandıran eşitsiz ilişkilerde aşağı itme anlamına gelir. Ayrıca bu eşitsiz ilişkiler ağının ölçeğinin küresel boyutta olduğunu akılda tutmak gerekir.

Kapitalizmin sirayet etme süreçleriyle ücretli çalışan haline getirilen toplumun geniş kesimleri, günün büyük bir bölümünde boyunduruk altında yaşar, çalışır, işverenin gözünde çoğunlukla ve son kertede insandan önce bir araç ve bir maliyet unsurudur. Bir yandan işyerinde muhatap olunan bu boyunduruk ilişkisi ve çoğu zaman mahkûm olunan dar gelirlilik, diğer yandan da düzenin kendi meşruiyetini kurmak için hegemonikleştirdiği ideoloji, toplumun geniş emekçi kesimlerinin haysiyetini, özsaygısını sürekli ve sistematik olarak kırar.

Üretim ilişkileri, kapitalizm koşullarında son derece belirleyici bir güce ulaşır. Çalışma yaşamında seyreden eşitsiz ilişkilerin kazanan tarafındaki sermayedarlar, hele de bu sınıfın kendi içindeki hiyerarşinin üst basamaklarına yerleşenler, aşırı ve orantısız bir güce sahip olur. Küresel sistemin egemenlerinin, asıl güçlerini tüm dünyayı zincirleme şekilde saran bu eşitsiz üretim ilişkilerinden aldıklarını söylemek yersiz olmayacaktır. Bu sömürü ilişkileri sayesinde bağımlı çalışanlardan ve küçük üreticilerden elde edilen değer büyük bir bölümü, yeryüzünün yeni hâkimleri niteliğindeki dev şirketlere akar. Bu şirketlerin siyaset üzerindeki, medya ve kültür dünyası üzerindeki etkileri kimse için bir sır değildir.

Öte yandan sınıf, insanın insana ettiği zulümlerin hepsini açıklamaya kadir bir alan değildir elbette. Dahası sınıfın, tek değilse de, merkezi ya da en önemli alan olduğunu savunmak

da zorlama ve adaletsizleşmeye gebe bir çaba olacaktır. Sınıfın, patriyarkanın, etnik ayrımcılıkların veya emperyalizmin açtığı yaralar arasında bir hiyerarşi ya da sınıfa doğru akan bir indirgeme ilişkisi kurmaya yönelik çabalar beyhudedir. Sınıf; cinsiyet, ırk/etnisite/asabiye ve devlet/ulus eksenleri olmak üzere toplamda –en azından– dört temel eksenle/alanda işleyen eşitsizlik ve zulüm ilişkilerinin en önemlilerinden biridir.² Sadece ayrı ve başlı başına bir alan olmanın ötesinde, tüm eşitsizlik ilişkilerinin iç içe geçerek, kesişimsel olarak hayatı etkilediği düşüncesinden hareketle, diğer eksenlerdeki ilişkilerin de bir yan belirleyicisi, bir sıfatıdır. Günümüzün hâkim ideolojisi olan liberalizmin, cinsiyet ve etnisite eşitsizliklerine karşı kısmen duyarlıyken, sınıf eşitsizliklerini doğallaştırıyor ve görünmezleştiriyor olmasının altını ne kadar çizsek az.³ Fakat liberalizm bunu yapıyor diye çubuğu tam tersi yönde bükerek, pire için yorgan yakarak, sınıf dışındaki eşitsizlik ilişkilerini ikincileştirmenin veya türevleştirmenin âlemi de yok.

Sınıf kavramının kullanılması için “tarihsel materyalizm” felsefesine zorunlu olarak atıf yapılması gerektiği düşüncesi ya da sınıf kavramı kullanıldığı takdirde bu felsefenin etkilerine maruz kalınacağı endişesi, sınıf kavramına yönelik mesafenin sanırım bir başka sebebini oluşturuyor. Oysaki tarihsel materyalizme hayli eleştirel yaklaşım aynı anda sınıf kavramını kullanan pek çok çalışma mevcuttur ve görüleceği üzere bu kitabın düşünsel arka planı bu çalışmalara dayanacaktır.

Sınıf kavramının kullanılmasını güçleştiren bir diğer husus

- 2 Sınıf kavramına yönelik benzer bir yaklaşım için bkz Eley ve Nield, 2007: 194-5; Russo ve Linkon, 2005. Bu yaklaşımı asıl olarak, feminizm çerçevesinde başlayıp genişleyen “intersectionality” (kesişimsellik) kavramı etrafında yapılan tartışmalara borçluyuz. Sınıf, cinsiyet ve etnisite üçlemesi ile başlayıp genişleyen tartışma büyük oranda “Batı”nın kendi içindeki eşitsizlikleri deşifre etmeye dönük olduğu için, bu tartışmalarda emperyalizm bir mesele, bir parametre olarak görülmez. Bu tartışmanın sade bir tanıtımı için bkz. Chancer ve Watkins, 2006. Daha güncel ve karmaşık bir sunumu için bkz. Walby, Armstrong ve Strid, 2012.
- 3 Devlet/ulus eksenini dediğim alan da tıpkı sınıf gibi liberalizm tarafından görünmezleştirilir. Ancak ülkemiz gibi “Batı”-dışı ülkelerde ise (maruz kalınan) emperyalizme karşı farkındalık resmî ideolojinin bir parçasıdır. Liberalizm etnik ve cinsiyet alanlarını, Batı-dışı ulus-devlet ideolojileri de emperyalizm alanını sahiplenir ve gündem ederken, bu hengâmede sahipsiz kalan sınıf alanı olur.

–en azından kapitalizm koşullarında– çok net bir kavram olmayışı, kimi kullanımlarının ima ettiği netliğin sosyal gerçeklikle örtüşmemesidir. Sınıfsallıkları yaratan nesnel ilişkiler, yapı ve süreçler son derece net ve kesin olsalar da, sınıfsallıkların belirli sınıflar altında kategorize edilmesi bu işi yapan kişinin öznelliğini ağır bir şekilde yansıtmaya mahkûmdur. Kapitalizm koşullarında birey bazında sınıfsal yukarı mobilite imkânlarının nispeten açık olması ise analizi daha da karmaşıktırır. Sınıfların nesnel ve ampirik tezahürlerinde bile oldukça karmaşık bir resimle karşı karşıyayken; sınıfsallıkların öznelere tarafından deneyimlenme ve yorumlanma biçimlerinin analizi ise iyice muğlak ve karmaşık bir alanda top koşturmak anlamına gelir. Her hâlükârda doğasında bulunan muğlaklığa rağmen sınıf, yeryüzündeki eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri fark etmemiz, anlamamız ve ona karşı tavır alıp, mücadele edebilmemiz için anahtar kavramlardan bir tanesidir.

Thompson’ın kıymeti

Benjamin’in deyişiyile “hâkim sınıfın aleti durumuna düşmek” ya da başka bir deyişle onların günahlarına ortak olmak hepimizi ve her yaşanmışlığı kuşatan bir “tehdit” (Benjamin, 2006: 41). Zira Benjamin’in referansı olan Marx’ın ikna edici bir şekilde işaret ettiği üzere:

Egemen sınıfın düşünceleri her devirde egemen düşünceler olur. Yani toplumun egemen maddi gücünü oluşturan sınıf, aynı zamanda egemen entelektüel gücüdür de. Maddi üretim araçlarını kontrol eden sınıf, aynı zamanda düşünsel üretim araçlarını da kontrol eder ve dolayısıyla düşünsel üretim araçlarından mahrum olanların düşünceleri genel olarak bu araçlara tabidir. Egemen düşünceler, (...) bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin bir betimlemesi, bu egemenliğin düşünceleridir (Marx ve Engels, 1965: 61).

Tek bir egemen sınıfın net bir şekilde tespit edilebileceği ve maddi alanın düşünsel alan üzerindeki belirleyiciliğinin birebir

olduğu iddialarına fazla keskin oldukları şerhlerini düşmek gerekse de, bu sözlerde sarsıcı bir haklılık olduğu muhakkaktır. İçine doğduğumuz, normal bilip, benimsediğimiz düşünceler üzerinde sınıfsallığın derin belirleyiciliğine işaret eder. Zorlu ve eleştirel bir fikri çabaya, bir tür arınmaya davettir bu sözler.

Sınıf meselesine yaklaşımı beni heyecanlandıran, umutlandıran ve bu kitabın yazımına vesile olan düşünsel yolcuğumu başlatan kişi E. P. Thompson'dır. Thompson –teorik derinliği tartışılır olsa bile– bir epistemoloji, bir tarih felsefesi ve özgün bir sınıf anlayışı inşa eder. Titiz ve emektar tarihçiliği sayesinde önümüze getirdiği yüzlerce “sıradan” emekçinin hikâyeleri ile argümanını müthiş kuvvetlendirir, canlı ve sahici hale getirir. İlk dönem takipçilerinden Joan Scott'un güzel ifadesiyle Thompson, “sınıfı (bir yapı ya da kategori değil) bir ilişki, sınıf bilincini iktisadi olduğu kadar kültürel bir olgu, insan failliğini tarih yapımının elzem bir unsuru ve siyaseti de o tarihin temel anlamı” olarak görür (Scott, 1988: 68).

Thompson'ın kıymeti, sınıfsal ilişkilerin fikirler üzerindeki etkilerinin pek farkına varılmayan bir veçhesinin üzerine gitmesinde yatar: Egemen sınıf(lar)ın düşünceleri o kadar güçlüdür ki kendisine en radikal muhalefet içerisinde olanları bile sezdirmeden etkileyebilir. Egemen sınıf(lar) egemenliklerini meşrulaştırmak için ezilen ve sömürülen sınıflardan insanların aciz, yeteneksiz, kültürsüz ve edilgen olduklarına dair bir temsil üretir ve bunu topluma kabul ettirir. Ezilen sınıfları, buldukları eşitsiz ve aşağı konumu hak ettiklerine ve bu konumu dönüştürme potansiyellerinin bulunmadığına inandırır. Sınıf sistemi, bu şekilde bir hamlede hem adillik hem de alternatifsizlikle kutsanmış olur. Thompson bu hegemonik düşüncenin kapitalizm muhaliflerine, –kendi örneğinde– Marksistlere de ciddi şekilde sirayet ettiğini gösterir. İşçi sınıfının “matematiksel” olarak tanımlanabilecek bir gerçekliği bulunduğu iddiasını reddeder. Çünkü bu iddia, işçilerin kendi konum ve çıkarlarının farkına layıkıyla vardıklarında sahip olmaları “gerekten” –ancak nadiren sahip oldukları– net, biricik ve nesnel bir “sınıf bilinci”nin bulunduğu varsayımını beraberinde getirir. Bu an-

layış, kendi sınıf çıkarımı kavramaktan aciz “işçi sınıfı”nın gerçek “sınıf bilinci”ne ulaşabilmek için bir parti, bir sekt ya da bir grup teorisyenin öncülüğüne muhtaç olduğunu ima eder (Thompson, 2006: 40).

Kapitalizm ya da genel olarak tüm sınıflı toplum koşullarında, sınıf hiyerarşisinin alt katmanlarını dolduran insanlar sömürülür, tâbileştirilir ve nesneleştirilir. Bunun sonucu olarak bu kesimlerin *gerçekten de* bir düzeyde özgüvenleri kırılır, edilgenleşmeleri ve kendilerini belirli açılardan geliştirememeleri sağlanır. Liberalizmin iddia ettiğinin aksine, bu durum emekçilerin kapitalist hiyerarşinin alt basamaklarında olmalarının sebebinden ziyade sonucudur (Dirlik, 2005: 55). Emekçi sınıflara dair üretilip yaygınlaştırılan olumsuz temsilinin alaşağı edilmesi hiç kolay değildir, çünkü bu temsil kendisine gerçek hayattan somut örnekler bulmakta güçlük çekmez. Zira koca bir sınıf sistemi, insanları o temsilde ifadelendirilen aciz ve edilgen hale getirmek için harıl harıl çalışır. Emekçilerde gizli sınıf yaraları açar ve bu yaralar emekçiler daha üst sınıflara geçemedikleri sürece –hatta bazen geçseler bile– kapanmaz (Sennett ve Cobb, 1973).

Thompson, ezilen sınıflardan insanların sadece teorik ve ahlaki anlamda, bir başka deyişle potansiyel olarak, üst sınıflarla eş değerde olduklarını savunmaz. Thompson’ın gösterdiği şudur: Alt sınıflardan insanlar, sınıflı sistemin üzerlerinde yarattığı tüm tahribata rağmen, toplum için hayırlı olan kültürel değerlerin inşası ve mücadelesinde –en azından– üst sınıflardan insanlar kadar pay sahibidir. Bu katkı bir potansiyel değil, kinetik, süren ve sürecek olan gerçek ve tarihsel bir katkıdır.

Thompson, sınıf sisteminin emekçi sınıflara yönelik tüm baskı ve teknolojilerine rağmen insanın failliğinin, yaratıcılığının ve haysiyet arayışının kırılmadığını gösterir. Emekçi sınıflardan insanlar kendilerine has kodlarla bu meziyetleri –en az üst sınıflardan insanlar kadar– ortaya koymaya devam eder. Çalışkanlıkları, disiplinleri, ürettikleri maddi değer ve hizmetler ile emekçi sınıfların topluma çok hayati bir katkı koydukları, “stalinizm” ya da “uvriyerizm”in de temel bir argümanıdır.